

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окмуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д. 13.18.573 Диссертациялык кеңешинин эксперттик комиссиянын изденүүчү Табалдиева Чынара Бейшенкариевнын “Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу” аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык иши боюнча

КОРУТУНДУСУ

Эксперттик комиссиянын курамы. Төрага – педагогика илимдеринин доктору, профессор Каниметов Ж.К., комиссиянын мүчөлөрү: педагогика илимдеринин доктору, профессор Чоров М.Ж., педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Иманалиев Т.Т.

Комиссия 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча Табалдиева Чынара Бейшенкариевнанын “Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу” аттуу темада жазылган кандидаттык диссертациясын карап чыгып, төмөнкүдөй чечимге келди:

1. Диссертациянын мазмунун адистике дал келиши жана диссертациялык кеңеште коргоого укуктулугу.

Табалдиева Чынара Бейшенкариевнанын 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн “Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу” аттуу темада жазган диссертациялык ишинин негизги мазмуну – 13.00.01 жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча диссертациялык кеңешке берилген коргоо укугуна тиешелүү адистикке туура келет.

Диссертациянын максаты: Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык шарттарын, моделин иштеп чыгуу жана экспериментте текшерүү.

Көрсөтүлгөн максат төмөнкүдөй милдеттердин ишке ашуусу аркылуу жетишилген:

1. Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун теориялык негиздерин айкындоо;
2. Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо;
3. Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууну ишке ашыруунун моделин иштеп чыгуу;
4. Айкындалган педагогикалык шарттарды жана аларды ишке ашыруунун моделин илимий – эксперименттик негизде практикада текшерүү, алардын негизинде илимий – практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн объектиси: негизги мектепте Кыргыз республикасынын географиясын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

2. Диссертациянын темасынын актуалдуулугу.

Учурда глобалдык масштабда экологиялык кризистердин курчушу дүйнөлүк коомчулуктун анын ичинде педагогикалык коомчулуктун алдында жаңы милдеттерди коюуда. Буга байланыштуу жаш муундардын табият менен гармонияда жашоо маданиятын калыптандыруу бүтүндөй билим берүү системасынын өзөктүү балуулугу катары ортого чыгууда. Кыргызстанда аталган проблеманы системдүү чечүүнүн жолдору бир катар укуктук – нормативдик расмий документтерде, мыйзамдарда белгиленген. Өлкөбүздө билим берүү системасында экологиялык билим берүүнүн мазмунун аныктаган үзгүлтүксүз экологиялык билим берүүнүн концепциясынын (2003 – ж.) кабыл алынышы проблеманын актуалдуулугун ырастап турат. “Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 10 – 11 – класстары үчүн “География” предмети боюнча предметтик стандартында” (2018) башка милдеттер менен бирге окуучулардын экологиялык маданиятын өнүктүрүү өзгөчө милдет катары аныкталган.

География сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда төмөнкүдөй объективдүү карама – каршылыктар ачык байкалат:

- Кыргызстанды өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялык багыттарына ылайык экологиялык маданиятты тарбиялоо маселесинин келип чыгышы менен бул проблеманын жеткиликтүү изденбегендигинин ортосундагы;
- Негизги мектептеги Кыргыз Республикасынын географиясы предметинин экологиялык маданиятты калыптандыруудагы потенциалынын болушу менен предметти окутуунун илимий – педагогикалык негизинин иштелип чыга электигинин ортосундагы.

Жогорудагы карама – каршылыктар, проблеманын жеткиликтүү изилденбегендиги “Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу” темасында изилдөө жүргүзүүгө түрткү болду.

3. Диссертациянын илимий жыйынтыктары

Диссертацияда педагогика илиминин өнүгүшү үчүн маанилүү төмөндөгүдөй жаңы, илимий негизделген теориялык жыйынтыктар келтирилген:

1 – жыйынтык. Изденүүчү тарабынан проблеманын теориядагы жана практикадагы абалы талданып негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун теориялык негиздери айкындалган. (1 глава, § 1,2)

2 – жыйынтык. Автор тарабынан теориялык булактарга, мектептерде топтолгон тажрыйбаларга; педагогикалык эксперименттин натыйжаларына таянуу менен Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун бир катар педагогикалык шарттары аныкталган. Ал педагогикалык шарттарга төмөнкүлөр камтылган:

- географиялык билим берүүнү экологиялаштыруу;
- география сабактарынын мазмунун этнопедагогикалык, этномаданий өнүктө өркүндөтүү;

- окутуунун салттуу жана иновациялык форма, методдорун айкалыштырып колдонуу;
- окуу процессин класстан тышкаркы иштер менен интеграциялоо;
- предмет аралык байланыштарды эске алуу. (2 глава, § 2,2)

3 – жыйынтык. Диссертант Кыргыз Республикасынын географиясы сабагы аркылуу окуучунун экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча аналитикалык материалдарга, алынган жыйынтыктарга таянуу менен окутуу процессинин моделин айкындоо боюнча иликтөөлөрдү жүргүзүп, Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун когнитивдик, ишмердүүлүк, эмоционалдык баалуулук, нормативдик компоненттерин камтыган моделин, критерийлерин жана мазмунун иштеп чыкты. (2 глава, § 2,2)

4 – жыйынтык. Изденүүчү тарабынан негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууга сунушталган педагогикалык шарттар, модель, окутуунун технологиясы педагогикалык эксперимент аркылуу текшерилип тиешелүү жыйынтыктар чыгарылган. (3 глава, § 3,1)

4. Диссертацияда чыгарылган ар бир жыйынтыктын жана изденүүчүнүн кортундусунун негиздүүлүк жана ишенимдүүлүк деңгели.

Диссертацияда алынган жыйынтыктар илимий жактан терең талдоонун негизинде келип чыккан. Узак мөөнөттөн жана максаттуу изилдөөдөн кийин алар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү жыйынтыктарды берген, ошондой эле ар кандай илимий – практикалык конференцияларда, симпозиумдарда апробацияланып илимий журналдарда жарык көргөн. Ошондуктан диссертант тарабынан алынган илимий жыйынтыктар өзүлөрүнүн негиздүүлүгү жана ишенимдүүлүгү жагынан илимдин аталган багыты үчүн олуттуу мааниге ээ.

1 – жыйынтык. Негиздүү жана ишенимдүү. Анткени учурдагы дүйнөдөгү ар түрдүү экологиялык кырсыктардын оорун алышы, коомдо буга байланыштуу жаш муундардын табият менен гармонияда жашоо маданиятын калыптандыруу муктаждыгы бар экендиги менен негизделген. Ишенимдүү, себеби проблеманын теориялык жана практикалык абалы терең жана ар тараптуу талдоонун жыйынтыгында аныкталган.

2 – жыйынтык. Негиздүү жана ишенимдүү. Себеби, изденүүчү Кыргыз Республикасынын география сабагын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу ар кандай педагогикалык шарттарга көз каранды болоору менен негизделген. Ишенимдүү, себеби изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарга, мектептерде топтолгон тажрыйбаларга жана педагогикалык эксперименттердин натыйжаларына таянуу менен Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу бир катар педагогикалык шарттардын комплекси аркылуу ишке ашаары берилген.

3 – жыйынтык. Негиздүү жана ишенимдүү. Анткени, Кыргыз Республикасынын географиясын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда бир нече компоненттен турган моделди, анын критерийлерин жана мазмунун иштеп чыгуу менен аларды педагогикалык процессте колдонуу иштин натыйжалуулугун жогорулатаары айкындалган.

4 – жыйынтык. Негиздүү жана ишенимдүү. Себеби, педагогикалык эксперименттин натыйжалары коюлган максат, милдеттердин, колдонулган методдордун тууралыгын

тастыктайт жана Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууга, мугалимдердин бул маселе боюнча натыйжалуу иш алып барышына чоң өбөлгө болоорун күбөлөйт.

5. Диссертацияда чыгарылган ар бир илимий жыйынтыктын жана изденүүчүнүн кортундусунун жаңылыгынын деңгээли.

1 – жыйынтык. Дүйнөдө, анын ичинде Кыргыз Республикасында, экология, калктын жалпы эле экологиялык маданияты боюнча проблемалардын бар экендиги белгилүү, жана ошондой эле, бул проблемаларды чечүү багытында ар тараптуу теориялык да, практикалык да, иштер жүргүзүлүп жатканын билебиз. Ушундан улам жыйынтык жарым жартылай жаңы болуп эсептелинет.

2 – жыйынтык. Жаңы болуп саналат. Анткени, иште Кыргыз Республикасынын географиясы сабагын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары ачылып берилди.

3 – жыйынтык. Жаңы болуп саналат, анткени Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун көп компоненттүү модели, мазмуну жана критерийлери сунушталып жатат.

4 – жыйынтык. Жаңы болуп эсептелет, себеби жүргүзүлгөн педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары, Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятынын калыптануу деңгээлине оң таасир тийгизээрин күбөлөндүрөт.

6. Ички биримдигин жана тиешелүү актуалдуу проблеманын, теориялык жана практикалык милдеттердин чечилишине алынган жыйынтыктардын багытын баалоо.

Изденүүчү Табалдиева Чынара Бейшенкариевнанын “Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын маданиятын калыптандыруу” деген темадагы кандидаттык диссертациясынын мазмуну учурдагы педагогиканын түйүндүү маселелеринин бири болгон география сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык моделин изилдөөнү, аны ишке ашыруунун шарттарын ачыктап берүүнү өзүнө камтыйт. Алынган жыйынтыктар бири бири менен байланыштуу, практикалык такталган теориялык жоболордо калыпка салынган.

Диссертация аталган маселе боюнча ички биримдике ээ болгон бир катар жаңы илимий жыйынтыктарды, жоболорду камтып турат, бул, албетте, автордун педагогика илимине кошкон жеке салымы болуп эсептелет.

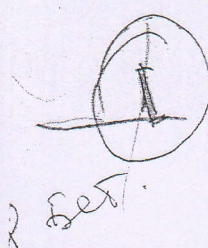
7. Алынган жыйынтыктардын практикалык баалуулугу.

Табалдиева Чынара Бейшенкариевнанын диссертациялык ишинин негизги жоболорун жана жыйынтыктарын мектеп шартында экологиянын көйгөйлөрүн, окуучулардын экологиялык маданиятын тарбиялоо, калыптандыруу процессин изилдөөдө колдонууга болот. Изилдөөнүн жыйынтыктары география сабагында окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу боюнча теориялык билимдерди тереңдетет жана практикалык даярдыкты арттырат. Аткарылган иштин материалдары, анын теориялык тыянактары жогорку окуу жайларда да студенттерди окутууда (азыркы мезгилде география сабагы баардык ЖОЖдордо милдеттүү түрдө сабак катары кирип жатат), колдонулуп мугалимдердин квалификациясын өркүндөтүү институттарында география жана

экологиялык билим берүүнүн мазмундук чектерин кеңейтүүгө, окуу программалардын, китептердин сапатын жакшыртууга өзүнүн салымын кошот.

8. Диссертациянын негизги жоболорунун, жыйынтыктарынын, натыйжаларынын жарыялангандыгын тастыктоо.

-
1. Табалдиева Ч.Б. Географиянын класстан тышкаркы иштеринде окуучуларга экологиялык тарбия берүүнүн өзгөчөлүгү [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // К. Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин Жарчысы. – 2010. - №1 (16). – 47 – 49 – бб.
  2. Табалдиева Ч.Б. Көркөм адабияттын экологиялык – педагогикалык функциясы. [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2012. – 151 – 153 – бб.
  3. Табалдиева Ч.Б. Ч. Айтматовдун чыгармаларындагы экологиялык таалим – тарбия” [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // “Чыңгыз Айтматов жана түрк цивилизациясынын ренессансы” Эл аралык конгресси. – 2012. – 66 – 67 – бб.
  4. Tabaldieva, C. B. Sosyal bilimler derslerinin oqretiminde oqrencilerde ekoloji bilincini olusturma [Текст] / C. B. Tabaldieva // 22/ Uluslararası Egitim Kurultayı/ - Turkiye/Eskisehir? 2013. – P. 368.
  5. Alimbekov, A., Tabaldieva, C. B. Kirgiz halk egitiminde ekolojik ogreti [Текст] / C. B. Tabaldieva // Turkiye Kardes Kalemder dergizi. – Ankara, 2009. - №2 (10). P. 97 – 100.
  6. Табалдиева Ч.Б. Кенже өспүрүмдөрдү экологиялык жактан тарбиялоонун мазмуну жана критерийлери [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – 2013. Чыг. 1. – 692 – 695 – бб.
  7. Табалдиева Ч.Б. Гуманитардык сабактар боюнча класстан тышкаркы иштерде окуучуларды экологиялык жактан тарбиялоо [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // Казак Мамлекеттик кыздар педагогикалык университети II Эл аралык түрк дүйнөсүн изилдөө Симпозиуму. – Алматы, 2015. – 394 – 399 – бб.
  8. Табалдиева Ч.Б. Гуманитардык сабактардын экологиялык тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // Вестник Иссик – Кульского университета. – Каракол. 2015. - №2 (40). – 117 – 122 – бб.
  9. Табалдиева Ч.Б. Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда экологиялык тарбия [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Э. Мамбетакуновдун 70 жылдыгына арналган атайын чыгарылыш. – 2015. – 444 – 446 – бб.
  10. Табалдиева Ч.Б. Кыргыз көркөм адабиятында экологиялык тарбия [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // К.И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин жарчысы. – 2015. – 130 – 134 – бб.
  11. Табалдиева Ч.Б. Кыргыз элинин ооз эки булактарындагы балдарды табиятты сүйүүгө тарбиялоо идеялары [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // II Эл аралык “Ааламдашуу алкагында көп баскычтуу жогорку билим берүүнүн абалы жана келечеги” конгресси 17 – 18 – май. – 2016. – 105 – 106 – бб.
  12. Табалдиева Ч.Б. Kirgiz Halk Folklorunda Ekolojik Egitim / Ecology education in Kyrgyz tradition folklore [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // III Эл аралык түрк дүйнөсүн изилдөө симпозиуму. – Баку, 2016. – 265 – 268 – бб.
  13. Табалдиева Ч.Б. География предметин окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // С.

Нааматов атындагы НМУнун Жарчысы: атайын чыгарылып. – 2016. - №2 – 3. – 202 – 203 – 66.

14. Табалдиева Ч.Б. Формирование экологической культуры школьников на уроках географии [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // Tabaldieva, Ch. B. Formation of ecological culture of the students classes of geography // Вестник науки и образования. – М., 2017. №3 (27). – Том 2. – С. – 91 – 95.
15. Табалдиева Ч.Б. Проблема формирования экологической культуры школьников на уроках географии [Текст] / Ч.Б. Табалдиева // Ученый XXI века ISSN 2410 – 3586. №3 – 2 (28).
16. Табалдиева Ч.Б. Экологическая составляющая на уроках географии как основа в системе формирования экологической культуры [Текст] / К.А. Атышов, Ч.Б. Табалдиева // Педагогические науки. – 2017. №5 (86) ISSN 1728 – 8894.

9. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Автореферат диссертациянын мазмунуна, андагы коюлган изилдөөнүн максатына жана милдеттерине толугу менен дал келет. Автореферат кыргыз, орус, англис тилдеринде окшош резюмелерге ээ.

10. Жетектөөчү мекемени жана расмий оппоненттерди сунуштоонун негиздүүлүгү.

Эксперттик комиссия Ч.Б. Табалдиеванын кандидаттык диссертациясы боюнча жетектөөчү мекеме катары _____

Биринчи расмий оппонент катары педагогика илимдеринин доктору, профессор Каниметов Жангороз Каниметовичти (адистиги 13.00.01) сунуштайт. Изилдөө проблемасына жакын төмөндөгүдөй эмгектери бар:

1. Основные направления демократизации образованием Кыргызской Республике. – Бишкек: КГПУ им. И.Арабаева, 2004. – 225 с.
2. Государственно – общественное управление образованием в Кыргызской Республике. – Бишкек: КНУ им. Ж.Баласагына, - 2004. – 107 с.
3. О молодежи и молодежной политике Кыргызской Республики. – Бишкек: КГПУ им. И.Арабаева, 1999. – 93 с.

Экинчи расмий оппонент катары _____

---

11. Диссертацияда кездешкен кемчиликтер:

- биринчи главада текст басылган беттердин аягында адабият булактарынын библиографиясын алып койсо туура болот;
- иштин 77 бетиндеги ай сүрүштүрүүнү кайра башынан карап тууралаш керек;
- иштин кээ бир жерлерине (1 главасында) бир автордун цитатасы келтирилип, бирок автордук шилтеме – бир нече авторго көрсөтүлүп калган;
- иштин экинчи главасында (100 б.) көрсөтүлгөн сүрөт тактоону талап кылат;
- 1 корутундунун аягы төмөнкүдөй редакцияда болсо жакшы болмок: "...калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелери даде болсо жетиштүү изилденбегендиги аныкталды".
- диссертацияда кээ бир граматикалык жана орфографиялык каталар кездешет.

Комиссия көрсөтүлгөн документтерди карап чыгып, Табалдиева Чынара Бейшенкариевнанын "Негизги мектепте Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу" аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясын И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окмуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д. 13.18.573 Диссертациялык кеңешинде коргоо үчүн кабыл алууну сунуш кылат.

Эксперттик комиссиянын мүчөсү, педагогика

илимдеринин кандидаты, доцент

Иманалиев Т.Т.

Комиссия мүчөсүнүн колун тастыктайм.

Диссертациялык кеңештин окмуштуу катчысы,

педагогика илимдеринин доктору, профессор

Калдыбаева А.Т.